

AHMET MİTHAT EFENDİ

1844-1912

Rızaeddin Fahreddin (1859-1936): Yenilikçi fikirleriyle tanınan din alimi ve tarihçi olan yazar Tataristan'ın Kiçüçat köyünde 1859 yılında doğmuştur. Medrese tahsili gördüğü Tüben Şelçeli Medresesi'nde hoca olarak da görev yapmıştır. 1891'de Ufa'daki Orenburg Müftülüğünde kadılık yaptı. Cedidci hareketin destekçisi oldu. Döneminin önemli şahsiyetleriyle; Şehâbeddin el-Mercânî, Hacı Abdülğani Efendi, Cemaleddin Efgâni, Musa Cârullah ve Gaspıralı İsmail ile tanışmış ve görüşmüştür. Kremlin'in İslam aleyhtarı politikalarına karşı çıktığı için ömrünün son yıllarını maddî sıkıntılar içinde geçirmiştir. 1936'da Ufa'da vefat etmiştir.

Döneminin gazete ve dergilerinde yazılar yazmıştır.

Din, ahlâk, eğitim, biyografi ve tarih alanlarında çok sayıda kitabı yayımlanmıştır.

Ömer Küçükmehtemoğlu: 1979 yılında Kahramanmaraş'ın Türkoğlu ilçesinde dünyaya geldi. Üniversite eğitimi sırasında gazetecilik ve görsel sanatlara merak sardı. Köroğlu dergisinin editörlüğünü yaptı. Öykü yazarı ve çevirmendir. Öykülerden oluşan *Üç Arkadaş* adlı eserin müellifidir. Rus, Tatar, Özbek edebiyatlarından Türkçeye edebi çeviriler yaptı.

AHMET MİTHAT EFENDİ

1844-1912

Rızaeddin Fahreddin

Tatarca'dan Çeviren
Ömer Küçükmehtmetođlu

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ /	7
GİRİŞ /	9
Hâl Tercümesi /	11
Doğumu, Ailesi, Vefatı, Cenazesi /	13
Ömür Sürmesi /	17
Kıyafeti, Tabiatı, Ahlakı, Ceht ve Gayreti /	23
Ahmet Mithat'ın Tarifine Göre Ahmet Mithat Efendi /	27
Eserleri /	29
Ahmet Mithat Efendi'nin Kalemine Özetle Bir Bakış /	32
Ahmet Mithat Efendi'nin Sürgünlüğü ve Süleymaniye Medresesi /	34
Türk Edebiyatı ve Ahmet Mithat /	38
Şiir ve Ahmet Mithat /	43
Süyutî, Ahmet Mithat, Tolstoy /	46
Rusya Matbuatı ve Ahmet Mithat Efendi /	50
Mektupları /	62
Bugüne Kadar Basılmayan Bir Makalesi /	76
Medeniyet Ve Teâvün /	78
Fikirlerinden Bazı Örnekler /	83
Eleştiriler Ve Yergiler /	109
Ahmet Mithat ve Rusya Müslümanları /	118
Ahmet Mithat Efendi Hakkında Damolla Alimcan Hazret'in Mektubu /	128
Ahmet Mithat Efendi'nin Son Günü /	131
Zeyl /	133
SON SÖZ /	136

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Rızaeddin Fahreddin tarafından “Meşhur İrler Seriyası” (Meşhur İnsanların Biyografisi Serisi) adıyla bir biyografi külliyatı hazırlanmış ve bu eserler Çarlık Rusyası'nda basılmıştır. Rızaeddin Fahreddin “Ahmet Mithat Efendi” adlı eserinin yanı sıra İbni Rüşt, Ebu'l Alâ el-Maarrî, Gazali, İbn Arabi ve İbn Teymiyye'nin biyografilerini de kaleme almış, bu külliyatta yayımlamıştır.

Rızaeddin Fahreddin'in Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) hakkında hazırladığı biyografi kitabı 1913 yılında Orenburg'da, Vakt Matbaasında yayımlandı. Tatarca olan eser Arap alfabesiyle basılmıştır. Bu eser Ahmet Mithat Efendi'nin vefatından bir yıl sonra neşredildi. Rızaeddin Fahreddin, esere yazdığı önsözde bunu ayrıca belirtmektedir.

Biz eserin orijinalini Rusya'dan temin ettik. Eserin ve eserle alakalı kitapların temini konusunda Rusya Federasyonu'nun önemli kültür şehirleri Sankt Peterburg, Moskova, Tümen, Omsk, Novosibirsk ve Ufa'ya gittik. Bu şehirlerde yürüttüğüm çalışmalarda benden yardımlarını esirgemeyen Tatar dostlarıma şükranlarımı bildiriyorum.

Eserdeki orijinal dipnotları olduğu gibi çevirerek verdik. Ekleme yaptığımız dipnotların yanına çevirenin notu diye ekleme yaptık. Eserin içindeki orijinal terimler üzerinde de tasarrufa gitmedik, olduğu gibi bırakmayı uygun gördük.

Eserin içerisinde âyetlerin Arapçası verilmişti. Biz Kuranı Kerim mealine bakarak kaynak göstermek şartıyla Türkçe meal-lerini verdik. Bunları dipnotla belirttik.

İslam dünyasında ilmin ve sanatın değeri arttıkça biz edebî mirasımızla daha çok ilgilenecek ve gizli kalmış ilim, edeb ve fen hazinelerini daha ziyade keşfedeceğiz.

Eserdeki Arapça ibareleri tercüme hususunda Lübnan, Suriye ve Ürdün'e gitmek nasip oldu. Bu ülkelerdeki Arap dili mütehasıslarıyla görüştük. Beyrut, Amman, Salt, Halep, Şam'da kütüphanelerde, üniversitelerde yürüttüğüm çalışmalarda ve eserdeki Arapça ibareleri tercümede yardımlarını esirgemeyen Üzeyir Göksün, Murat Güner, Faruk Öztürk, Muhammet Ajghif'e minnettarlığımı bildiriyorum.

Bismillah dedin başladın, emelle amel ettin de uzaklar yakın oldu ve bu eserin çevirisi vücut buldu, sonunda muradın hâsıl oldu.

Yeni çalışmaların ortaya çıkması dileklerimizle...

Ömer Küçükmehtemoğlu
10 Ekim 2015
Ufa/Başkurdistan Rf

Bismillahirrahmanirrahim

GİRİŞ

Bu eserde darulfünun yani üniversitelerde ve akademilerde okuyan, ulu filozofların yanında eğitim alan bir insan değil; belki sırf kendi cehtiyle zaman mektebinde okumuş büyük âlimlerin arasına, filozoflar zümresine girmiş bir insandan biraz bahsedilecektir. Bu zât geçen sene vefat eden Ahmet Mithat Efendi Hazretleri'dir.

Cesaret ve istek olursa ilim tahsil etmek için fakirliğin engel olmadığına, ceht ve gayret karşısında hiçbir şeyin dayanmadığına örnek olması ve de rağbetle edebiyat öğrenmeye başladığımızda eserlerinden faydalanmada azıcık da olsa mükafat olması için işte bu zat hakkında bu eseri oluşturduk. Onun eserleri gençlik dönemimizin hatırası olduğundan yanımızda özge hürmetleri ve gönlümüzün en derin yerinde çok özel yerleri var. “Meşhur İrler” (Meşhur Erkekler) hakkında yazılan eserlerin bugüne kadar yayımlananlarından İbn Rüş, Ebu'l-alâ el-Maarî, İbn Arabî, İbn Teymiyye Arap, Gazali Fars, Ahmet Mithat Efendi ise Türk'tür. Bu eserde Ahmet Mithat Efendi'nin biyografisinden bahsedilmekte olup yazdıklarımız onun mükemmel tam biyografisinden ibaret değildir. Onun biyografisini mükemmel şekilde kendi öğrencileri ve meclisine katılan müritleri yazarlar, eserlerinin külliyatını yayımlamak da onların vazifesidir. Biz ise vefatına bir yıl olması münasebetiyle onun hakkında matbuatta

çıkmiş yazıların bazılarını toplayıp bu eseri oluşturduk.

Kaynaklarımız Tasvir-i Efkar'da Ebuzziya Tefvîk Bey, Sabah'ta Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiye-i Meclis-i Tedris azasından Ali Kâmî, Târih-i Âli Osmanî Mecmuası'nda¹ Abdurrahman Şeref, Türk Yurdu'nda Fatih Kerimî, Mithat Cemal, Yusuf Akçura, Kâzım Nâbî, Şûrâ'da Osmanzade Mahmut Efendilerin makaleleri, bazı biyografileri ve Osmanlı edebiyatı hakkındaki eserlerdir.

Ahmet Mithat Efendi bizim asrımızda oldukça uzun zaman selamet yaşadı. Eserlerinden istifade ettiğimiz ve kendine muhabbet bağlayıp görmek istediğimiz hâlde:

“İnsan her istediği şeye ulaşamaz,
Rüzgâr da geminin tersine gelir.”

düsturuna muvafık, isteğimiz yerine gelmedi. Bir zamanlar bir mesele hakkında kısa bir mektup yazdımsa da eline geçip geçmediğini dahi bilemiyorum. Zâtı âlileriyle sohbet edip dönenler, bazı zamanlar onun isminden dua ve selam getirirlerdi. Bundan başka alakamız ve münasebetimiz olmadı lakin muhabbetimiz ve sevgimize dayanan manevî alakamız tamdır. İşte bu alakamızın son günümüze kadar muhafaza edilmesi en tatlı amaçlarımızdandır.

¹ Bu eseri İstanbul'dan Bedrettin Seyfî'l Müluk Efendi, bize hediye olarak gönderdi. Faydasını gördük ve can u gönülden rahmet okuduk.

HÂL TERCÜMESİ

Ahmet Mithat Efendi 1844 yılında İstanbul'da Süleyman adlı bir zâtın zürriyetinden dünyaya geldi. Çocukken İstanbul'daki bir ilkokulda tahsil gördü. Ailesiyle birlikte Adliye kazasında yaşayan ağabeyinin yanına göçtüktan sonra Ahmet Mithat Efendi orada 3-4 sene kadar özel insanların yanında bulunup eğitim aldı. Biraderi Hâfız Ağa 1278 (hicri) senesinin başında Niş valisi olan Mithat Paşa'nın yanına memur olarak atandığından Ahmet Mithat Efendi ve ailesi de onunla birlikte Niş'e gittiler. Orada ortaokulu okudu ve Velüka Mamuriyyan isimli birinden Fransızca öğrendi. Ondan sonra Mithat Paşa ile birlikte Rusçuk şehrine göçtüler. Burada Ahmet Mithat Efendi aylık yüz kuruş maaşla memuriyete başladı. O hâliyle medreseye devam etti ve bunun yanı sıra gün geçtikçe Fransızcasını da ilerletti. İşte o zamanda Tuna gazetesinde muharrir olarak çalışmaya başladı. 1285 yılında Mithat Paşa, Bağdat'a göçünce Hâfız Ağa ve onunla beraber Ahmet Mithat Efendi de Bağdat'a gittiler. Oraya gittikten sonra Ahmet Mithat Efendi, Bağdat'ta bulunan Mekteb-i Sanayi ve Zevra gazetesinin idaresiyle görevlendirildi. O zaman İbrahim Bakırcan Muattar isimli fazilet sahibi birinden Kuran-ı Kerim, tefsir, kelim, Farsça ve edebiyat eğitimi aldı. İbrahim Bakırcan Muattar ise Şirazlı biri olup Musevi, Hristiyan ve İslam dinlerini geniş araştırmış bir âlimdi. Bakırcan Muattar'dan İslam dini hakkında okuduğu dersleri Bağdat müftüsü Fâzıl Şehir Mehmet

Zühavî Efendi ile müzakere etti.¹ 1288 hicri yılının sonunda İstanbul'a dönüp "Ceride-i Askeriye"nin genel yayın yönetmenliğine tayin edildi. O zaman kendi de bir matbaa açıp yayın işine girişti. İki sene sonra Rodos'a sürüldü. Oraya gittikten sonra usul-i ceditle eğitim veren okul açtı. Bu okuldan Rodos ahalişi çok faydalandı. Sultan V. Murat tahta çıktığında (1293'te) affedildi. İstanbul'a döndü, Matbaa-i Amire'ye müdür olarak atandı. İlk Mebusan Meclisi açıldığında Ahmet Mithat Efendi bu meclisin tutanaklarını yazmak ve bunları vakti saatinde yayınlamak hususunda önemli hizmetlerde bulundu. Tercüman-ı Hakikat gazetesini ilmî, edebî makalelerle doldurduğundan bu makaleleri "Müntehabat-ı Tercüman-ı Hakikat" adıyla üç cilt olarak bastırıldı. Dağarcık, Kırk Ambar dergilerinde ilme, halka birçok hizmet etti. 1300 hicri yılında Karantina başkâtipliğine, on yıl sonra da genel müdürlüğüne tayin edildi. 1305 yılında Stokholm şehrinde 8. Müsteşrikler Kongresi'ne sultan tarafından görevlendirildi. Üç ay kadar Avrupa'da gezip gördüklerini "Avrupa'da Bir Cevelan" adlı eserinde anlattı. 1324 yılındaki inkılaptan sonra yaşının geçtiği münasebetiyle emekliye sevk edildi. O zamana kadar devlet dairesindeki hizmeti 45 sene idi. Resmî memurluğu bıraktıysa da hükümetin tayini ile Darülfünun'da hocalık yaptı ve o zamana kadar Türkiye'de okutulmayan dinler tarihi ve felsefe derslerini okuttu. Bununla birlikte Medresetül Vaizin ve Darül Muallimat'ta hocalık yaptı.

¹ Zühavî, Bağdat'ta meşhur bir ilim ailesidir. Mehmet Feyz ve onun oğlu Mehmet Saidü'l-Şafi bu ailedendir. O zat bugün de hayatta olsa gerek. Bağdat'ta müftülük yaptığını işitmiştik.

DOĞUMU, AİLESİ, VEFATI, CENAZESİ

Ahmet Mithat Efendi'nin 1844 yılında dünyaya geldiği yukarıda yazıldı. O zamanlar onun adı Ahmet Mithat değil belki sadece Ahmet'ti. Babası Anadolu Türklerinden Süleyman isminde fakir bir insandı, annesiye Çerkez bir adamdan dul kalmış ve ondan sonra Süleyman ile evlenmiş Nefise isminde Çerkez bir hatundu. Nefise hanım Çerkezler arasında saygıdeğer bir aileden olup "Hevâcir" adlı kabileye mensup bir Çerkez tarafından istenmişse de Çerkezlerin âdetlerine göre aileyi kendilerine denk görmedikleri için Nefise'yi bu adama vermediler. Delikanlı Çerkez âdetine göre kızı kaçırıp Anapa tarafına götürdü ve orada nikahladı. İşte bu yüzden iki aile arasında düşmanlık çıkıp bazı olaylar oldu. Ailesi Nefise'yi ayırmak için gayret ettiyse de Nefise kendi ayrılmaya gönlü razı olmadığı için mezkur Çerkez ile hayatına devam etti. Kocasını vefat ettikten sonra Nefise, orada ticaret yapan Süleyman Efendi'ye nikahlandı ve daha sonra onunla İstanbul'a geldi. Ahmet Mithat Efendi'yi bu hatun kırk beş yaşlarında dünyaya getirdiğinden böyle ihtiyar çağında çocuk doğurduğu için eş dostlarının yanında utanıp kızardığı söylenmektedir. Cesaretli, metanetli bir hanım olduğu için Ahmet Mithat Efendi, Rodos'a sürüldüğünde: "Benim oğlum o kadar büyük bir insanmış ki düşmanı ulu bir padişaktır," demiştir lakin oğlunun hasretine takatı kalmadığı için bir yıl sonra vefat etti, derler. Eğer büyük adam olmak için zengin ve ünlü ailede dünyaya gelmek gerekseydi Ahmet Mithat Efendi böyle lütuflardan elbette mahrum olacaktı lakin Allahu Teala'nın merhametidir ki

büyük insan olmak için böyle şeyler şart değildir. Ahmet dünyaya geldiği zaman pek çok meşhur insan, yüce ve zengin ailelerde, pek çok Ahmetler pek çok Hasanlar, İhsanlar dünyaya geldiyse de hiçbiri Ahmet Mithat'ın eriştiği dereceye ulaşamadı.

“Kimin oğlu olursan ol edep sahibi ol
O edep nesepten ziyade seni zenginleştirir
Yiğit olan ben buradayım diyendir
Ben filancanın oğluyum diyen değildir.”

Dairetü'l Maarif'e koymak için biyografisini yazan adama Ahmet Mithat'ın: “Ben fakir bir ailede doğdum, fakir olarak büyüdüm, fakirliğimle iftihar ediyorum. Bunu yazmayı unutmayınız!” diyerek tembih ettiği söylenmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin annesi bir, babası ayrı Hâfız isminde ağabeyi vardı. Ağabeyi okuma yazmayı bilmekte hatta bazen şiir de söylemekteydi. İlk başlarda Rumeli'de alt seviyeli memuriyetlerde çalıştı. Rumeli vilayetlerinde efendi sözü sadece din âlimlerine mahsustu, başkaları için kullanılmazdı. Bu yüzden Hâfız da Hâfız Efendi olarak değil de Hâfız Ağa olarak bilindi. O zamanlarda Sadrazam Mehmet Paşa, Rumeli vilayetlerini teftişe çıktığında kendi keyfi iradesiyle çoğu zaman memurları zindana attırmıştı. Bu insanlardan biri de Hâfız Ağa'dır.

1860 yılında meşhur Mithat Paşa, Rumeli vilayetlerine vali olarak gittiğinde zindanları, mahkum ve mahpusları kontrol ettirip haksız yere cezalandırılanları, günahsız yatanları serbest bıraktı. Hâfız Ağa da hürriyete kavuşanlardandı. Hapiste yatması güya Hâfız Ağanın bahtını açmıştır çünkü hapiste olması münasebetiyle Mithat Paşa'nın iltifatına mazhar oldu ve yavaş yavaş terfi etti hatta ömrünün sonunda paşalık derecesine kadar yükseldi. Hâfız Ağa, Hâfız Paşa oldu. Basra tarafındaki Araplar ayaklandığında Hâfız Paşa isyancılar tarafından şehit edildi. Metanetli, hedef sahibi, vazifesinde gayretli ve halis bir insan olduğu söylenmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin Cevdet isminde bir kardeşi vardı. Bazı rivayetlere göre Cevdet öz kardeşi değil; belki kız kardeşinin oğludur. Bugünden birkaç sene önce vefat ettiğini Mahmut Esat Efendi'den duyduk. Ahmet Mithat

Efendi, İstanbul'da 16 Aralık 1912 tarihinde Pazar gününü Pazartisine bağlayan gece vefat etti. Yaşı 75'lerdeydi. Biri Rum asıllı olmak üzere iki hanımı, dört oğlu ve beş kızı vardı. İki kızı kendinden önce vefat etmişti. Oğullarının biri askerî doktor olup Darülfünun öğrencisiydi. Biri bakkaldı, biri de matbaada dizgicilik yapmaktaydı. Türkiye'nin meşhur şairlerinden imla ve Türkçe kelimeleri tashih eden ediplerden Muallim Naci, Ahmet Mithat Efendi'nin kızlarından biriyle evliydi. Cenazesi ve defnedilmesi hakkında Sabah gazetesinde yazan cümleler şunlardır:

“Dârül fenaya veda ile irtihal-i dâr-ı ukba eylediğini dünkü nüshamızda derc-i sütun-ı teessüf ve tesir eylediğimiz fâzıl, muhterem Ahmet Mithat Efendi'nin naaş ve mağfîret-i nakşı dün zevâli saat on ikide ihtilafat ve tekrimat-ı laika ile Darüşşafaka'dan kaldırılacak cenaze namazı badel eda şeref südür buyrulan irade-i seniyye-i hazret-i padişahîye tevfikân Fatih Camii şerife avlusundaki hazîrede vedia-i hâk-i rahmeti rahman kılınmıştır. Rahmetullah rahmetün vâsiatün.”

“Taraf-ı Eşref-i Hazret-i Padişahîden merhum müşarun ileyhin ailesine tebliğ-i taziye edildiği gibi cenazesinde de bulunmak üzere mabeyn-i hümâyun müdir-i sânisî Recai Beg izam buyurulmuştur.”

“Defter-i Hâkânî nâzırı Mahmut Esat Efendi, Darülfünun müdir-i umumisi Sami Beg, Darülfünun ve Darümuallimin ve Darüşşafaka muallimini, şehir emaneti heyet-i sıhhiye reisi Edhem Beg, Orenburg'da Vakıt gazetesi sahibi ve sermuharriri Fatih Efendi Kerimof ile birçok ricâl-i tarih-i edyan ve tarih-i felsefe derslerini ihya etti. Şununla beraber Medresetül Vaizin ve Darül Muallimat'ta müderrislik kılur idi.”

Ahmet Mithat Efendi'nin cenazesinde hazır bulunan yakınlarımızın hiçbiri defin törenini Ahmet Mithat Efendi'nin kendi derecesine layık seviyede görmediler ve bunun için çok üzüldüler ve “Bizler henüz insan tanıma ve her insana yakışır hürmet etme derecesine ulaşamamışız,” dediler. Hem de Ahmet Mithat Efendi'nin sadece emek ve gayreti için bundan daha fazla hürmetle defnedilmesi gerekiyordu. Halbuki o, sadece emek, gayret

sahibi değil, belki bu emek ve gayretlerini Türk milletine sarf eden biriydi. Milleti çocukları terbiye eder gibi eğitti. Öz milletine aralıksız 40-50 yıl hizmet etti. Murmusof ve Tolstoylar kadar olmasa da onun Türklere yaptığı hizmet Murmusof ve Tolstoy'un Ruslara yaptığı hizmetten fazladır. Rusya'da daha az olsa da Murmusof ve Tolstoyların emsallerini görebiliriz ama Türkiye'de Ahmet Mithat Efendi'nin şimdi gölgesine bile rastlamıyoruz. Ruslar Murmusof ile Tolstoy'u nasıl defnettiler, Türkler Ahmet Mithat Efendi'yi nasıl defnettiler? Türkler bu zatın kadrini sağlığında bilmedikleri gibi vefat ettikten sonra da bilmediler. Halbuki sağlığında kıymeti bilinmeyen pek çok yüce insanın kadri vefat ettikten sonra bilinirdi. İşte bu durum tövbe ve pişmanlık olarak yapılırdı; onunla ilgili makaleler yazıp sızlandılar ve başkalarının yüreklerini de sızlattılar.